

Les imatges de la ciutat de Barcelona durant la guerra civil que més han marcat la memòria col·lectiva estan relacionades amb una situació d'excelsionat: les batalles campals en contra dels militars rebels, els esclats revolucionaris de les primeres setmanes del conflicte, les patrulles de partits i sindicats, les violències que colpejaren els edificis eclesiàstics, els religiosos i aquells que eren sospitosos de simpaties col·listes, o les presons clandestines. I encara, els milicians que desfilaven abans de marxar a lluitar al front d'Aragó, els mitings multitudinaris on els dirigents arengaven els ciutadans, l'horror dels efectes dels bombardeigs, amb els morts, els ferits i les destruccions materials, les barricades des d'on, a la primavera de 1937 s'enfrontaren els mateixos republicans en els anomenats Fets de Maig, la fam, l'estraperlo i la por i el desconcert d'una guerra que semblava haver-ho envaït tot. Sens dubte Barcelona visqué tots i cadascun d'aquests aspectes de l'excelsionat d'un conflicte doblement dramàtic: pel seu caràcter de guerra civil i pel fet de tenir aquelles característiques de guerra total pròpies dels enfrontaments armats del segle xx. Tanmateix, la ciutat va continuar vivint, protagonitzant aquell combat per a una normalitat possible que fes que els ciutadans poguessin treballar, abastir-se, curar-se, desplaçar-se, i fins i tot esbargir-se. Aquesta guia us convida a passejar per a aquella Barcelona singular durant la guerra i, malgrat tot, viva.

REREGUARDA/BCN

GUIA D'HISTÒRIA URBANA

MUHBA

Ajuntament de Barcelona

bcn.cat/
museuhistoria
facebook.com/barcelonacultura
twitter.com/bcn cultura

Museu d'Història de Barcelona

Plaça del Rei, s/n
08002 Barcelona

Informació i reserves

Tel. 93 256 21 22
reservesmuhba@bcn.cat

GUIES D'HISTÒRIA URBANA DEL MUHBA:

1 – Barcino/BCN	8 – Defensa 1936-39/BCN
2 – Gaudi/BCN	9 – Orient/BCN
3 – Diagonal/BCN	10 – Seat 1950-65/BCN
4 – Parcs/BCN	11 – Poblenou/BCN
5 – Gòtic/BCN	12 – Teatres/BCN
6 – Aiguà/BCN	13 – Cooperatives 1842-1939/BCN
7 – Barraques /BCN	14 – Indianes 1736-1847/BCN

© MUHBA 2014

1a edició: juliol 2014

AUTORIA: Paola Lo Cascio i Lola Harana
(Centre d'Estudis Històrics Internacionals de la UB)

FOTOGRAFIA: Arxiu fotogràfic de Barcelona i Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, 1937, Arxiu Pavelló de la República.

IMATGE DE COBERTA: Combatent republicà fent broma amb unes mainaderes (detall). ANC.

FONT CARTOGRÀFICA: Victor Hurtado, Antoni Segura i Joan Vilarroya, *Atlas de la Guerra Civil a Catalunya*. Edicions DAU. Barcelona, 2010

IDEACIÓ FORMAL I DISSENY: Marta Galí i Marta Oristrell

TOTS PER LA GUERRA

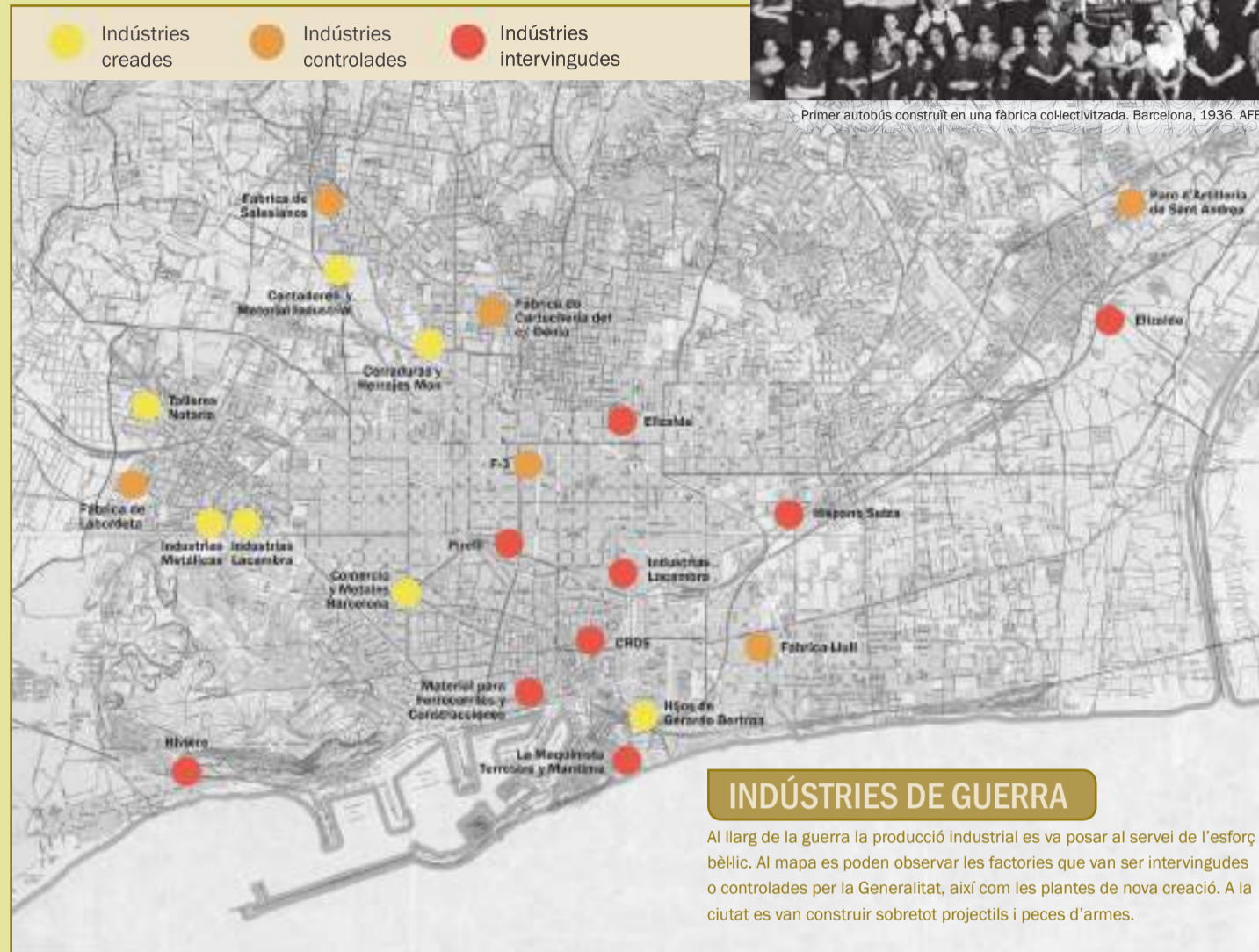
La ciutat havia estat capaça d'oposar-se a la revolta dels militars el juliol de 1936. Ho havia fet gràcies a la resistència de les institucions, a la contribució d'una Guàrdia Civil que s'havia mostrat lleial i a la mobilització, armada o no, dels sindicats i dels partits del Front d'Esquerra. Tanmateix, a partir de l'estiu de 1936, res no havia quedat igual. D'una banda, per les transformacions revolucionàries després de l'intent de cop d'Estat; de l'altra, perquè la ciutat s'havia transformat en el centre polític i productiu per excel·lència de la rereguarda republicana.

Produir per a la guerra

Barcelona es va transformar en el centre de producció industrial militar més important de la República. Des que la Societat de les Nacions havia imposat un embargament de facto que impedia comprar material bèl·lic ja encarregat a França, el problema d'aconseguir armament –malgrat les ajudes soviètiques– va ser un dels condicionants importants de la guerra.

La Generalitat de Catalunya va començar un ampli programa de confiscació, reconversió i construcció d'establiments industrials. D'aquesta manera la indústria de guerra catalana tindria tres tipus de fàbriques: les supervisades per la Generalitat, les que havien passat a la seva directa disposició per expropiació i, finalment, aquelles de nova creació.

Es van obrir principalment fàbriques de projectils, instal·lades en petits establiments i tallers dedicats a produir objectes de metall (xapes d'ampolla, contenidors de pintallavis, etc.), però també produccions d'escala més gran (a la Hispania Suiza, la Rivière, la Maquinista Terrestre y Marítima). En total el sector va ocupar més de 10.000 treballadors.

Primer autobús construït en una fàbrica col·lectivitzada. Barcelona, 1936. AFB

Capital republicana

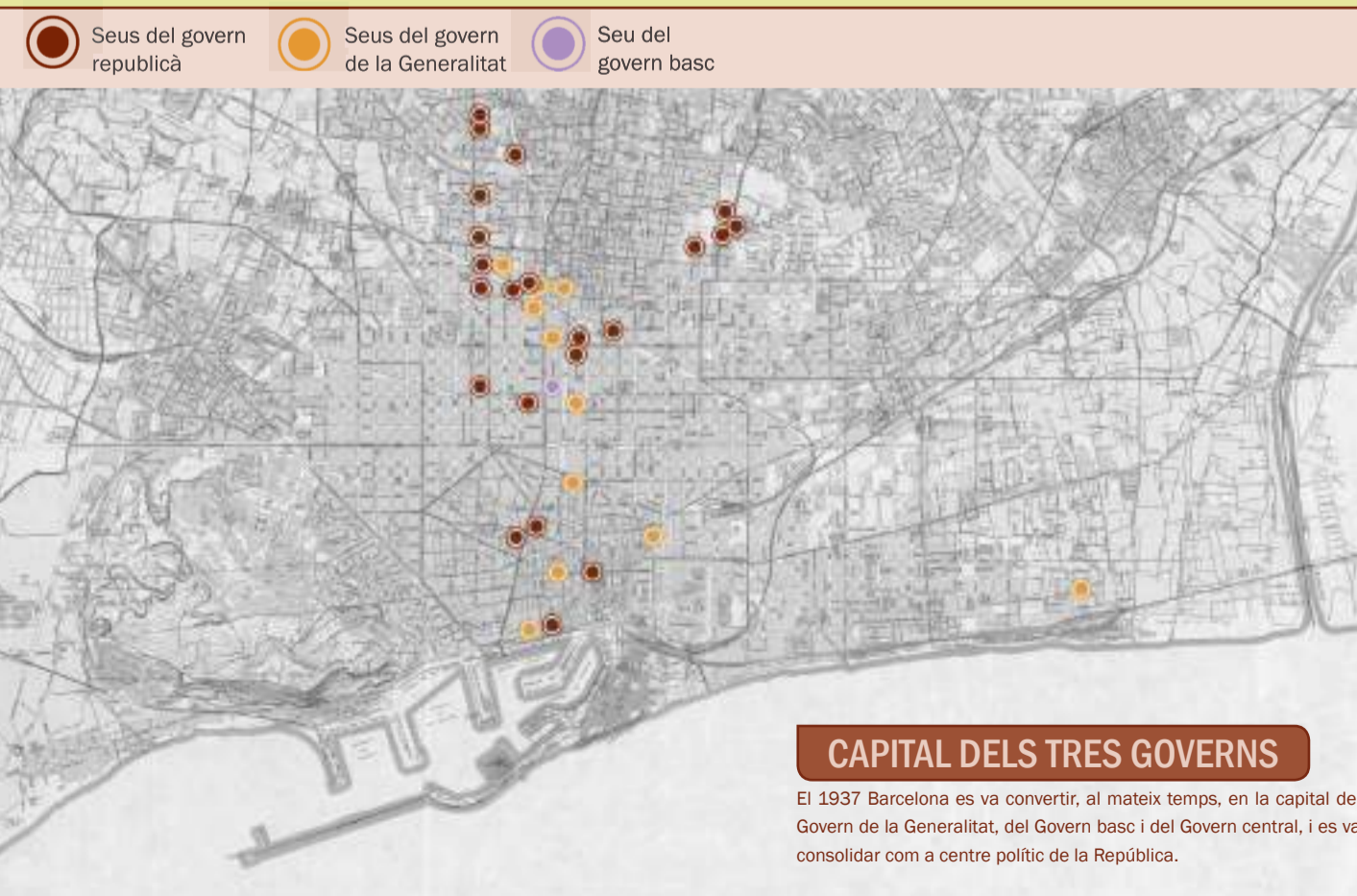
Al final de 1937, Barcelona acumulava la capitalitat dels tres governs republicans legítims, i era seu del Govern de la Generalitat, del Govern basc de José Antonio Aguirre i del Govern central que s'hi havia instal·lat el mes d'octubre.

Molts edificis del centre van esdevenir seus de ministeris i organismes estatals. La concentració de poder polític a Barcelona va implicar la intensificació dels bombardeigs

italians i alemanys sobre el teixit urbà. Durant la segona meitat de la guerra, a Barcelona es concentrava la cúpula militar i política de la República, es prenen les decisions, es publicaven els diaris republicans més importants i els observadors estrangers es concentraven per recaptar informacions sobre el decurs de la guerra. Per tant, colpir Barcelona era, de fet, colpir la República i tot el que representava.

Obrers llegint els bans a la Rambla de Catalunya. Barcelona, juliol de 1936. AFB

LA VIDA CONTINUA

Malgrat haver patit dificultats materials derivades dels forts atacs aeris, haver viscut moments de crispació i violència i haver rebut una veritable allau de refugiats d'arreu de l'Estat, Barcelona va continuar sent al llarg del conflicte una gran ciutat de rereguarda en què les possibilitats d'esbarjo s'havien mantingut i fins i tot ampliat. Una de les conseqüències de la situació revolucionària de l'estiu de 1936 va ser la multiplicació de les iniciatives culturals, sobretot a partir de l'acció de partits i sindicats. Van sorgir ateneus populars, casinos de barri i locals socials de tot tipus. Les mateixes autoritats tenien molt d'interès en què la ciutat mantingués almenys una aparença de normalitat, de la qual l'obertura dels establiments d'esbarjo n'era un senyal.

Ens veiem a taquilla

Barcelona tenia al llarg de la guerra més d'un centenar de cinemes. Alguns, els més grans, van ser col·lectivitzats al començament del conflicte i d'altres eren petites sales de barri. En zones populars i menestrals la concentració de sales era especialment alta. I és que el cinema, a més de ser una forma d'esbarjo popular i econòmic, va tenir un paper rellevant pel que fa a la propaganda republicana.

Els més de vint teatres de la ciutat també van continuar oberts (fins i tot el Gran Teatre del Liceu, transformat

en Teatre Nacional) en règim col·lectiu. La programació, a diferència del que havia passat amb el cinema, es va ressentir menys de les necessitats de la propaganda i continuava sent d'allò més variada: es podia assistir a espectacles de teatre líric, teatre social, de comèdia castellana, vodevil i comèdia catalana. També els musicals i els cabarets van continuar formant part del paisatge de la ciutat, concentrats sobretot al centre. Tampoc no van tancar els salons de ball, aquests més escampats per tota la ciutat.

Quatre cinemes que van tornar a obrir les seves portes. Barcelona, 9 d'agost de 1936. AFB

Temps d'esport

Durant la guerra el lleure barceloní no es va limitar a les activitats nocturnes: frontons, circs, canòdroms o places de braus van continuar oberts. L'esport va tenir una presència destacada a la ciutat. Els dos grans equips de futbol, el Barça i l'Espanyol (la junta del qual es va resistir a la col·lectivització de l'entitat), van continuar les seves activitats i, fins i tot, van arribar a fer gires per l'estranger. A més, als barris populars hi havia diverses agrupacions

esportives orientades sobretot al futbol de base. També els esports aquàtics, com la natació –malgrat els constants bombardeigs– van continuar formant part de la vida quotidiana a la Barceloneta, gràcies sobretot al Grup Natació Atlètic, just a la vora de l'actual platja de Sant Sebastià. També hi havia clubs d'esports menys populars, com ara els de tennis (el Lawn i el BCF) o el de golf (Golf Barcelona).

Actuació de l'esbart dansaire Góvines de la Barceloneta al festival de l'equip Gràcia Futbol Club. Barcelona, 20 de setembre de 1936. AFB

La ciutat dels llibres

Com és sabut, una de les polítiques definidores de l'experiència republicana va ser afavorir cada cop més l'extensió de l'alfabetització i del consum de productes culturals. Les biblioteques municipals i públiques, reunides en xarxa i sota la gestió compartida de l'Ajuntament i de la Generalitat, van continuar funcionant i més de cinquanta llibreries van romandre obertes al llarg de tota la guerra. Moltes d'aquestes llibreries eren

establiments petits, de vegades de tipus familiar, la majoria situades a Ciutat Vella i a Sant Antoni, però també a l'Eixample, Gràcia o Sants. Només era possible mantenir un gran nombre i varietat de llibreries si Barcelona continuava sent un important centre de producció de llibres. I, efectivament, així va ser. Més de quaranta establiments, situats sobretot a l'Eixample, van continuar imprimint regularment llibres de tot tipus.

Soldats republicans en una parada de llibres durant la Festa del Llibre. Barcelona, 15 de juny de 1938. AFB

PRIORITAT: SOBREVUIRE

Proveir-se de productes alimentaris, moure's, poder fer ús d'assistència mèdica o anar a l'escola acaben sent activitats cada cop més complicades de dur a terme. Tot i així, la ciutat va ser capaç de respondre a les emergències, com ara en el cas de la veritable allau de refugiats arribats de les zones ocupades per les tropes franquistes, o d'atendre els ferits i malalts. Barcelona es va convertir en el gran centre sanitari de la rereguarda. I no només va mantenir amb normalitat els serveis públics, com ara els transports, sinó que va esmerçar recursos i competències per millorar-los i ampliar-los, com va succeir amb les escoles.

Una ciutat que es mou

L'esclat de la guerra i el clima revolucionari posterior van afectar també els transports metropolitans. L'estiu de 1936 hi havia dues línies de metro (la Transversal, l'actual Línia 1, i el Gran Metro que connectava Catalunya amb Lesseps), gestionades per dues companyies privades. Després del 19 de juliol, ambdues empreses van ser col·lectivitzades i depurades dels directius; tanmateix, al cap d'una setmana les dues línies de metro ja van tornar a funcionar. A partir de 1937, i amb l'augment de l'allistament, es van incorporar cada cop més dones

al servei. Val la pena recordar que el metro es va mantenir en funcionament durant la guerra. Només el 26 de gener de 1939, tot just abans de l'entrada de les tropes de Franco, les estacions van tancar i els trens es van aturar.

Les nombroses línies de tramvia i autobusos també van ser col·lectivitzades i van tornar a funcionar molt aviat, fins i tot millorant-ne l'eficàcia. Tanmateix, a partir de finals de 1937, el servei va patir alteracions importants a causa de la manca de les peces de recanvi i de la intensificació dels bombardeigs.

Aspecte dels tramvies amb la inscripció CNT. Barcelona, 21 de setembre de 1936. AFB

Menjar cada dia

Barcelona va experimentar, especialment a partir de l'any 1937, una progressiva escassetat d'aliments i de béns de consum que va afectar sensiblement la moral de la població i va obligar les institucions a prendre mesures per fer front a l'emergència. L'embarcament naval al qual va ser sotmesa des de finals de 1936 per part sobretot de la Marina italiana, que tenia ordres directes d'enfonsar qualsevol vaixell que anés a les ciutats republicanes, va empitjorar encara més la situació.

En un primer moment, la distribució d'aliments estava organitzada pel Comitè Central de Milícies Antifascistes (CCMA) però, gradualment, aquestes competències van tornar a la Generalitat. En aquesta situació, les autoritats es van veure obligades a reglamentar la distribució, la venda i els preus dels aliments i a introduir cartilles de racionament per als productes bàsics; al mateix temps, al costat dels mercats municipals (que van funcionar al llarg de tot el conflicte), es van habilitar nous punts de distribució.

Menjador per a 4.000 refugiats a l'Estadi de Montjuïc. Barcelona, 1936-1939. AFB

La ciutat solidària

Barcelona va ser, al llarg de la guerra, el destí de milers i milers de ciutadans de la República procedents de les zones que bé tot just després del cop havien quedat en mans dels rebels, bé havien estat progressivament ocupades per les tropes de Franco. Les xifres en aquest sentit són aclaparadores. Els tres primers mesos del conflicte ja s'havien acollit o ajudat més de 100.000 refugiats. La tardor de 1936 els fluxos van augmentar amb l'arribada d'evacuats dels fronts de Madrid, Andalusia i Extremadura, fins al punt

que ja a finals d'any el nombre de refugiats era de 180.000. El setembre de l'any següent, segons estimacions de la Regidoria d'Assistència de l'Ajuntament, el contingent de població acollida va arribar a la xifra de 231.000 persones i a principi de 1938 els refugiats representaven entre un 16% i un 18% de la població global de la ciutat. Davant d'aquesta arribada massiva de persones, la ciutat va exercir una solidaritat àmplia i sense reserves i va protagonitzar un esforç organitzatiu del tot remarcable.

La col·laboració entre Ajuntament, Generalitat i diverses organitzacions polítiques i de solidaritat (com el Socors Roig) va fer possible l'habilitació de més de vint estructures (entre refugis i menjadors populars) destinades a cobrir les necessitats materials dels refugiats. Molts dels refugis es van emplaçar al centre i a la zona alta de la ciutat, en edificis i torres confiscades per les autoritats, mentre que es van distribuir menjadors populars en pràcticament tots els districtes.

Preparació d'un enviament de queveures per a Madrid. Barcelona, 1937. Pérez de Rozas. AFB

Més enllà d'urgències

L'estructura dels serveis sanitaris va experimentar modificacions importants. D'una banda, i a causa dels xocs armats desencadenats pel cop d'estat, es van haver d'habilitar nous serveis, comptant amb la complicitat de sindicats, la Creu Roja, fundacions privades, la Generalitat i el mateix exèrcit.

A més dels dos grans serveis hospitalaris del complex del Clínic i de l'Hospital General de Catalunya (l'actual Hospital de Sant Pau), es va dotar la ciutat

d'una poderosa xarxa d'atenció sanitària que comprenia cases de socors, dispensaris, hospitals de sang, sanatoris i clíniques quirúrgiques que cobrien pràcticament tots els barris i que van ser especialment importants a mesura que augmentaven els atacs aeris sobre la ciutat. A la vegada, Barcelona es consolidava com a centre hospitalari de segon nivell respecte al front aragonès i rebia soldats ferits des de Lleida.

El president Companys durant la seva visita als ferits ingressats a l'Hospital de Sant Pau, agost de 1936. Pérez de Rozas. AFB

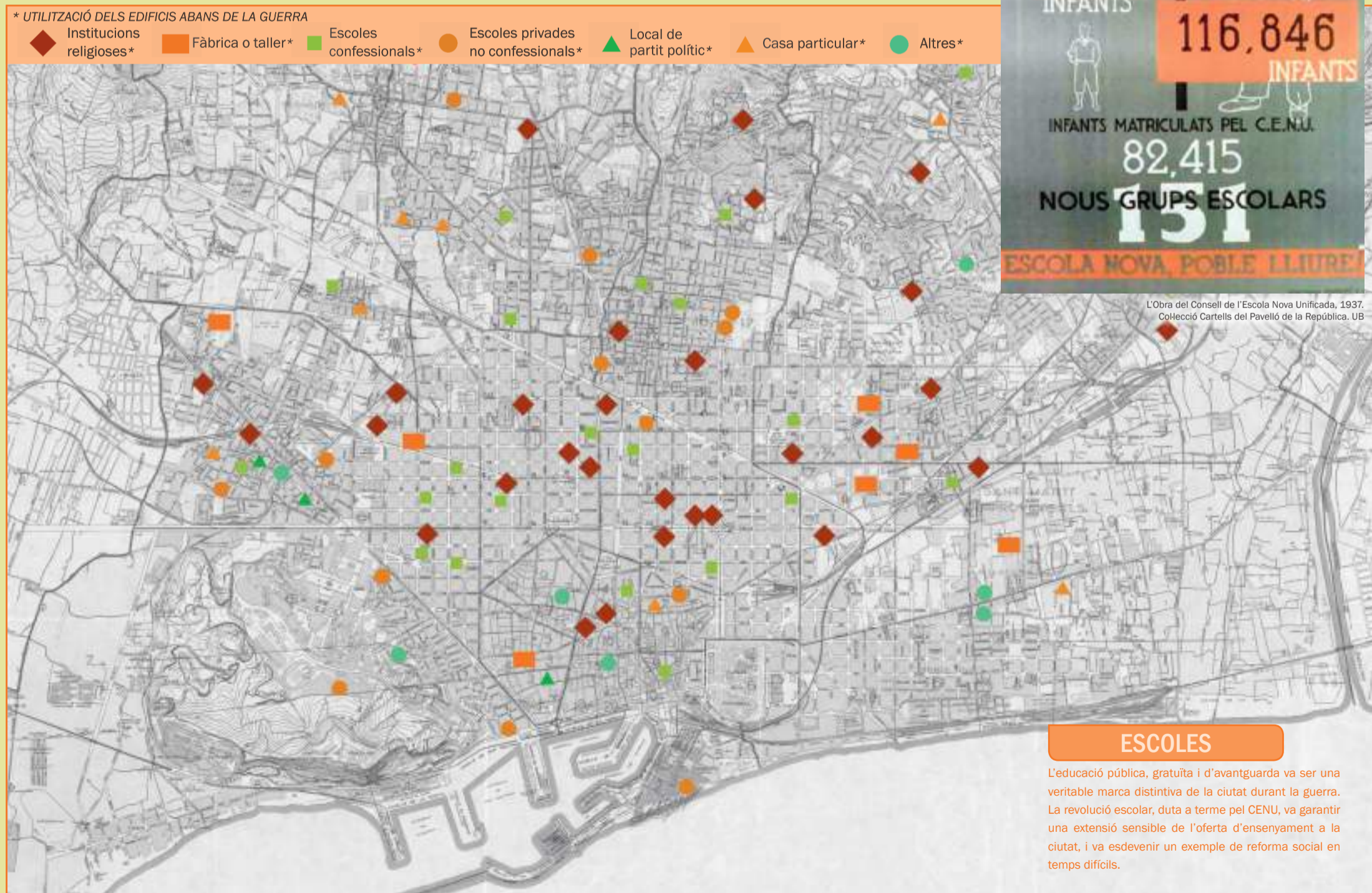

L'escola de la República

En l'àmbit escolar, durant la guerra es va assistir a una modernització i millora del sistema educatiu sense precedents, gràcies al Comitè de l'Escola Nova Unificada (CENU), una institució creada l'estiu de 1936. Tenia l'objectiu de reformar totalment el sistema, coordinant els serveis oferts per la Generalitat, l'Ajuntament de Barcelona i l'Estat, i proporcionar una escola gratuïta, pública, laica i en llengua catalana, basada en els principis del racionalisme pedagògic i de la coeducació. Al capdavant de la nova institució hi havia Joan Puig Elías, mestre llibertari i deixeble de Ferrer i Guàrdia.

La tasca del CENU es va centrar en la renovació profunda dels currículums i de les metodologies d'ensenyament, com també, sobretot a Barcelona, en la reducció del dèficit escolar, que en alguns districtes arribava al 20%. La racionalització de recursos (que va permetre la creació d'escoles de grans dimensions que podien acollir més de 2.000 alumnes), així com la inclusió dins la xarxa pública (i per tant amb criteris d'accés gratuït) de les antigues escoles confessionals, va permetre ja l'any 1937 garantir l'entrada en el sistema educatiu de més de 10.000 alumnes nous.

L'ocupació de la ciutat per part de les tropes de Franco va significar la desaparició del CENU i del seu projecte inclusiu i renovador. Tot i així, el patrimoni de competències adquirides durant aquella experiència acabaria sent la base de les experiències de renovació pedagògica catalana que es van afirmar a partir del final dels anys seixanta.

L'Obra del Consell de l'Escola Nova Unificada, 1937. Col·lecció Cartells del Pavelló de la República. UB

Soldats republicans i noies acompanyants desfiant pels carrers. AFB

Sortida d'una expedició d'artistes cap al front, 1936. Pérez de Rozas. AFB

Actrius fent jerséis per a les milícies del front, 1936. Pérez de Rozas. AFB

Voluntaris i ebriots tretant runes dels habitatges afectats pel primer bombardeig nocturn sobre la ciutat, 1937. Pérez de Rozas. AFB

Manifestació organitzada per la CNT contra els bombardeigs, 1937. AFB